

В'ячеслав Бліхар,

кандидат філософських наук, професор кафедри філософії і політології
Львівського державного університету внутрішніх справ

ТРАКТУВАННЯ СВОБОДИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ХРИСТІЯНСЬКОГО ВІРОВЧЕННЯ

Досліджується принцип свободи в контексті філософсько-релігійних інтенцій. Особливу увагу звернено на розуміння свободи у християнстві. Доведено важливе значення саме християнського розуміння принципу свободи для формування вільної особистості та громадянина.

Ключові слова: свобода, особистість, християнство, держава, суспільство.

Інтерпретації свободи, якими б розмаїтими вони не були, зводяться до її розуміння як певного соціального явища, в рамках якого виявляється схильність особистості до духовної діяльності. Таке тлумачення в жодному разі не означає протиставлення соціальної свободи індивідуальній, а тим більше – обмеження останньої. Певна система світоглядних орієнтацій завжди наштовкується на протидію інших світоглядних настанов. Особистість, котра діє відповідно до своїх ідеалів, цінностей, змушена постійно боротися за реалізацію своєї світоглядної платформи проти інших особистостей, які мають іншу світоглядну мапу. Межі співвідношення свободи з обмеженнями, які не зводяться лише до природної необхідності чи моральної відповідальності, утверджують проблемність свободи загалом, що не вирішується вузькими спробами інтерпретувати її через уточнення чи спростування.

Такий недостатній рівень вивчення філософсько-релігійної природи принципу свободи особистості, а також відсутність узагальнювальних праць з цього питання зумовили актуальність статті.

З-поміж тих, хто тією чи іншою мірою досліджував тематику свободи в контексті філософського дискурсу, – А. Акопов, Р. Апресян, Л. Балашов, Е. Муньє, Ж.-П. Сартр та ін. Натомість реалізацію свободи в контексті релігійного вчення, зокрема християнства, вивчали Т. Аквінський, Ю. Катрій, Е. Трубецький та ін. Попри значний інтерес науковців до проблеми свободи, все ж існують різні концепції, у яких простежуються лише деякі елементи зазначеного принципу.

Метою нашої статті є дослідження феномена свободи крізь призму християнського віровчення.

У рамках християнського трактування моральний закон – це закладений Богом у духовну природу людини духовний стержень. Проявляється це тоді, коли совість “підказує” про позитивний чи негативний бік певного вчинку.

Мораль – об'єкт дослідження у тих, хто своїми професійними зацікавленнями безпосередньо пов'язаний з етико-філософськими студіями. Однак навіть чимала кількість філософів поняття моральності сприймає як відносність, як гру слів, архаїзм, поняття, що втратило свій предметний об'єкт.

Тобто останнім часом слово “мораль” немовби вибуло із загальноживаної мови, його використання викликає недовіру. Причина стає зрозумілішою, коли брати до уваги моральний стан суспільства, рівень ціннісної орієнтації людської особистості. Р.Апресян мотивує такий “статус” моралі так: “З одного боку, мораль зводилася винятково до набору певних принципів, фактично канонізованих владою. Відповідно, етика становила собою один із засобів філософської санкції ідеологічної діяльності панівної олігархії та одночасно була різновидом цієї ідеологічної діяльності, важливим каналом пропаганди. З іншого боку, на відміну від ідеологізованої і моралізованої, розвивалася ще філософська етика, у прямому значенні цього слова, як метаєтика, наука про специфіку та функції моралі, основу морального виховання”¹.

Безумовно, кожен християнин морально зобов’язаний будувати свою повсякденну діяльність на основі Святого Письма, шукаючи у ньому відповіді й на ті запитання, на які деколи немає жодних відповідей. На такий підхід до Святого Письма налаштовував свідомість людини сам Ісус Христос (Лк. 10, 26). Один зі стагіритів духовності, Василій Великий, з цього приводу писав: “Як тіло через недугу втрачає бажання і смак до страви, так і душа через гріхи стає байдужою й остиглою до Божих діл. Ревність у виконанні Закону родиться в душі з глибокого переконання, що Заповідь Божа – це вічне життя, а Божі обітниця – для тих, хто зберігає Закон”². Отці Церкви звертали увагу на єдність людини з Богом як мету християнського життя, що досягається через заповіді Божі, котрі взаємопов’язані у такий спосіб, що невиконання якоїсь з них означає невиконання жодної. Саме ці заповіді і є тим гарантом розвитку гармонії між творінням і його Творцем. Часто людина, не бажаючи жити згідно з Божим законом, виправдовує це своє небажання різноманітними життєвими обставинами, в які вона потрапила, зовнішньою несприятливістю. Але за такими аргументами криється не що інше, як лінощі й гординя.

У Моральній катехизі, зокрема, зазначено: “Традиційне християнське розуміння свободи полягає у свідомому й добровільному виборі людиною Бога як Отця та прийнятті його запрошення до участі у вічному житті Пресвятої Трійці. У своєму створенні людина отримала здатність обирати та самовизначати пріоритети цінностей. У райському блаженстві людина отримала покликання перейти від можливості обирати до справжньої свободи. Цю можливість вона мала здійснювати через пряме спілкування з Богом, дозволяючи Йому наповнювати себе Його праведністю. Таке богоспілкування було початком її невинності й підставою розвитку до досконалості та майбутньої істинної свободи. Отримавши цей райський поклик-заповідь як дороговказ, який допомагав їй робити правильний вибір, людина перетворювала вроджену можливість обирати на істинну свободу. Таким чином, Божа заповідь дає людині свободу, скеровуючи її до самовизначення. Істинна свобода ніколи не може бути протиставленою або відокремленою від Божої Правди та Його Закону. Христос навчає: “Коли ви перебуватимете в моїм слові, ви дійсно будете учнями моїми і спізнаєте правду, і правда визволить вас” (Ів. 8, 31-32).

У науці святих отців здатність вибирати між добром і злом ніколи не отожднювалася з розумінням істинної свободи, а схильність обирати зло розумілася як ознака втрати свободи через гріх прародичів. Лише оновивши

в собі людину, виликувавши її від схильності до зла та вивівши з важкої діалектики між добром та злом, Христос дарував нам свободу Синів Божих, показав, яким чином можна зробити правильний життєвий вибір, що визволяє внутрішнє прагнення людини до обожнення. Відкривши дорогу до Отця у Святому Дусі, Христос вказав людині шлях істинного визволення та зростання в цій божественній свободі, яка ніколи не обирає зла. Моральні вчинки є свідомими і добровільними; вони – результат самовладання особи та її особистого вибору. Однак не завжди за одне й те саме об'єктивне моральне зло особа несе однакову суб'єктивну відповідальність. Існують перешкоди, які можуть обмежувати як повноту свідомості, так і ступінь добровільності вчинку. Традиційно прийнято вважати, що різного виду незнання, психічні стани та інші фактори можуть обмежити усвідомлення особою дійсності її вчинку. Так само пряме насилля, страх та інше можуть обмежити повноту добровільності вчинку, а відтак суттєво вплинути на моральну відповідальність за нього. Для того, щоб вчинки людини мали моральний характер, вона повинна усвідомлювати себе як діючий суб'єкт. Така самосвідомість має як суто природний, так і християнський характер та перебуває у динаміці росту або деградації. Природна самосвідомість людини характеризується тим, що вона становить зобов'язання до цілеспрямованої діяльності, тобто до справ, за які вона несе відповідальність у тому суспільному контексті, в якому існує. Християнська самосвідомість полягає в тому, що особа усвідомлює себе християнином, який отримав у Святій Тайні Хрещення нове життя у Христі, вийшов із хресної купелі Новим Створінням, прийняв дар Божого Усиновлення. Таке "ходіння перед лицем Божим", тобто життя в постійному діалозі з Божими Особами, і є основою моральної, суто християнської свідомості. Отже, християнин є не лише особою – від природи моральною, але й моральною по-християнськи.

Другою основною рисою моральності є добровільність учинків. Оскільки внутрішній потенціал людини може актуалізуватися та бути задіяним лише свобідною волею діючої особи, то всякий її вчинок є об'єктом моралі лише тоді, коли сама людина дає йому начало, тобто бажає його, добровільно починає та виконує. Моральність актів (їх моральне добро або зло) визначається на підставі ступеня скерованості свободи вибору людської особи до Особи Божої. Божа Особа, своєю чергою, скеровує дії людської особи до Себе. Таке скерування окреслене у вигляді вічного Божого закону, Премудрості Божої. Вчинок називається морально добрим, якщо добровільний вибір особи скерований до справжнього людського добра і в такий спосіб виявляє, що людська особа сама добровільно та свідомо прямує до життя в Пресвятій Трійці. З цього випливає, що існує суттєвий зв'язок між моральною вартістю кожного поодинокого людського акту та остаточною метою людини. Моральний учинок називаємо добрим, коли він висловлює свобідну орієнтацію особи до її вічної мети. Якщо мета кожної поодинокі дії, тобто її об'єкт, не перебуває у співзвучності зі справжнім добром людської особи, то вибір такого роду вчинку робить морально злими як саму дію, так і особу, яка її чинить, оскільки скеровує та переорієнтовує її в бік, протилежний до власної мети, відвертає від найвищого Добра, тобто від самого Бога. Моральне добро чи зло людських учинків можна оцінити на основі таких критеріїв: вибраного предмета; мети,

якої людина намагається досягнути; обставин дії. Предметом дії є те, що обирає особа для свого вчинку. Внутрішній зміст вчинку (його природна ціль) стає предметом особистого вибору людини, вказуючи на те, що конкретно бажає особа чинити і до чого скеровує свою особисту волю. За допомогою предмета бажання виконавець дії наче оформлює свою особисту волю і надає їй певного напрямку. Якщо в цьому напрямку особиста воля узгоджується з природною волею особи (внутрішніми прагненнями людської істоти до обожнення), то такий предмет є морально добрим, оскільки сприяє рухові особи від образу Божого до його подоби. Очевидно, важливим є як пізнання (розумове, споглядальне) суті предмета прагнення, так і усвідомлення вічної кінцевої мети для того, щоб їх між собою узгоджувати.

Прагнучи предмета дії і таким чином скеровуючи до нього свою особисту волю, особа формує намір, який є зародком майбутнього морального акту. Намір – це скерування особистої волі до визначеної посередньої мети. Намір завжди є внутрішнім виміром вчинку особи, однак не завжди виявляється назовні. Намір інтимно пов'язаний зі станом людського серця, який перетворює його у конкретний вчинок. Намір може бути в основі не лише однієї дії, але скеровувати до обраної мети все наше життя, як низку людських учинків. З іншого боку, прикметно, що та сама дія може ґрунтуватися на намірах різного роду. Мета вчинку – це найбільшчий кінець, до якого прагне внутрішній намір, вказуючи на той бажаний результат, якого намагається досягнути особа внаслідок свого вчинку. Проте треба мати на увазі, що добрий намір ніколи не виправдовує морально злої поведінки (наприклад, намір зберегти здоров'я жінки не виправдовує омертвлення плоду). Ціль не оправдовує засобів. Не можна засудити на смерть невинного, щоб врятувати народ. І, навпаки, наявність злого наміру (як от марнославство) перетворює на морально злий навіть такий акт, який, на перший погляд, видається добрим. Обставини, як і наслідки, є порядними елементами морального акту. Вони можуть збільшити або зменшити відповідальність того, хто діє (наприклад, страх перед смертю). Обставини, однак, самі по собі не можуть змінити моральної вартості самого акту, не можуть зорбити доброю чи виправданою дію, що є злою за своєю суттю.

Для того, щоб якийсь учинок можна було кваліфікувати як морально добрий, його предмет, намір та обставини мають бути добрими. Зла мета дії може вчинити морально злим навіть той вчинок, який має добрий предмет (наприклад, молитися та постити лише напоказ) (Мт. 6, 5). Предмет сам по собі може зробити людський акт морально злим. Існує ряд конкретних видів поведінки (наприклад, розпуста), вибір яких завжди є тяжким моральним злом, оскільки вони спричиняють внутрішнє розкладання особистої волі людини. Ось чому помилковою є оцінка моральності людських актів, яка ґрунтується лише на намірах, що їх формують, або на обставинах (середовище, суспільний тиск, примус, необхідність дії), які становлять лише "оздобу" того чи іншого морального вчинку. Існують такі вчинки, які самі по собі, незалежно від наміру чи обставин, є тяжко злими та шкідливими для діючої особи з причини їх предмета (богохульство, кривоприсягання, вбивство, перелюб). Отож, не можна чинити зло навіть таке, з якого може вийти якесь добро"³.

Еммануїл Кант трактував проблематику свободи як центральну стосовно моральної філософії. Він називав свободу "найсмисловішим каменем всі-

єї будови системи чистого, ба й навіть – спекулятивного розуму”, оскільки, згідно з теорією філософа, тільки завдяки їй поняття Бога і безсмертя набувають суто об’єктивної реальності.

Необхідно усвідомити, що людина – це не те, що вона сама про себе думає, а те, якою вона хоче себе бачити: “Людина просто існує, і вона не тільки така, якою себе уявляє, але й така, якою вона хоче стати. І оскільки вона уявляє себе вже після того, як починає існувати, і проявляє волю вже після того, як починає існувати, і після цього пориву до існування, то вона є лише те, що сама з себе робить”⁴. Внутрішній сенс полягає у формуванні здорової людської особистості. Це означає, що людина саме за допомогою свободи здатна цілісно розкрити себе. Тому свобода й вимагає цілісного розуміння і трактування, адже така її цілісність залежить власне від її життєвого виміру. Крім того, її цілісність забезпечується єдністю як теоретичною, так і практичного контекстів і тільки за умови реалізації: “Тим часом свобода не з’являється сама по собі з цих приготувань, подібно до того, як плід народжується з квітки. В таємному переплетенні природних сил, що пронизують та приховують ці приготування, зарезервована незамінна ініціатива особистості – побачити шляхи свободи, які належать їй одній, обрати їх та стати на них. Тільки сама особистість, обравши свободу, робить себе вільною. Ніде їй не знайти вже існуючу, подаровану свободу. Ніщо в світі не дає їй впевненості в тому, що вона вільна, якщо вона не стане завзятою на шлях свободи”⁵. Тобто, усвідомивши та сприйнявши цілість свободи, людина здобуває власну цілісність.

Людське життя – всебічний розвиток його сфер, а свобода за таких умов виступає як фундаментальна основа його всестороннього розвитку. Залишається відкритою дискусійна тема про народження людини у свободі або ж здобування людиною свободи. З одного боку, людина в процесі свого розвитку немовби стає вільною, але чи не була вона такою? З іншого боку, чи часом не здобуває людина свободу в момент вибору між добром і злом? І перше, і друге твердження правильні, але надати перевагу тому чи іншому неможливо з погляду вихователя чи наставника.

Підсумовуючи сказане, потрібно ствердити, що протягом усього історичного буття людина намагалася усвідомити саму себе, світ, який її оточує, тощо. Свобода є досить-таки складним фактором людської природи – як для розуміння, так і для практичного втілення у формах, нормах, інститутах, відносинах суспільного життя. У своєму прагненні переходу від неволі до свободи людина не володіє ані вродженим пережиттям свободи, ані усвідомленим розумінням наслідків очікуваної свободи. Поза усяким сумнівом, свобода була, є і буде невід’ємною складовою гармонійного розвитку людської особистості, формування її характеру, переконань, зрештою – світогляду. Найголовніше – свобода абсолютно не означає, що людина може робити все, що їй заманеться, натомість свобода означає, що людина несе відповідальність за наслідки своїх вчинків, оскільки свобода та відповідальність – нерозривні. Більш доречними є слова Августина Блаженного стосовно свободи: “Люби і роби, що хочеш”, на відміну від Ніцше, котрий виголосив, що “Бог помер, роби, що хочеш”.

1 Апресян Р. Идея морали и базовые нормативно-эстетические программы / Р.Г.Апресян. – М.: Институт философии, 1995. – С. 9.

- 2 Катрій Ю. Перлини східних отців / Юліан Катрій. – Львів: Свічадо, 1998. – С. 92.
- 3 Життя у Христі: Моральна катехиза. – Львів: Свічадо, 2004. – № 35-49.
- 4 Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – это гуманізм: Сумерки богів / Жан Поль Сартр. – М.: Політиздат, 1989. – С. 323.
- 5 Мунье Э. Персоналізм. Краткое введение. К вопросу о личностном универсуме // Э. Мунье. Манифест персоналізма. ? М., 1999. – С. 499.

SUMMARY

Viacheslav Blikhar

UNDERSTANDING OF FREEDOM IS IN THE CONTEXT OF CHRISTIAN STUDIES

In the article the phenomenon of principle of freedom is probed in a context philosophical-religious intensity. Special attention applies understanding of freedom in christianity. There is an important value of the christian understanding of principle of freedom for forming of free personality and citizen.

Keywords: freedom, personality, christianity, state, society.

Василь Яременко,

кандидат історичних наук,

доцент Хмельницького національного університету

ШЕВЧЕНКОВА МОЛИТВА У БОГОСЛОВСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Досліджується місце молитви в житті й творчості Тараса Шевченка; показано, як його молитва корелює з християнським богослов'ям.

Ключові слова: Бог, Христос, молитва, християнство, богослов'я, текст.

Молитва – це словесне або безмовне (внутрішнє, подумки) звернення до Бога певного спрямування, а також канонізовані тексти таких звернень. Вони є в усіх релігіях. У християнстві молитовна практика найрозвиненіша, бо вона цілком заснована на попередній багатющій молитовній традиції, запозиченій з іудаїзму. Достатньо згадати знаменитий Псалтир, який став, зокрема в Україні, хлібом книжної науки і письменства. Релігієзнавці пояснюють, що в християнській релігії молитва є центральним елементом культу й розглядається як чеснота, вище якої стоїть лише любов, бо “молитва – чеснота особиста, а любов – всеосяжна”¹. А християнські катехізиси і молитовники відносять молитву до головних добрих діл людини². Вона ототожнюється з духовністю взагалі: “З богословської точки зору, молитва є вмістилищем всього духовного життя або самим духовним життям в рухові та дії”³. Тому великі поети, особливо причетні до християнської культури, у своїй творчості аж ніяк не могли оминати молитовного мотиву. Не є винят-